

Timothy Snyder

KRVAVÉ ÚZEMIE

„Originálna,
úžasná a zároveň
strašná kniha...
Jedna z najdôleži-
tejších historických
prác, ktoré za dlhé
obdobie uzreli
svetlo sveta...“
Antony Beevor

Európa medzi
Hitlerom a Stalinom

Timothy Snyder

KRVAVÉ ÚZEMIE

Európa medzi Hitlerom a Stalinom

Z anglického originálu *Timothy Snyder: Bloodlands – Europe Between Hitler and Stalin* preložili Igor Slobodník a Martin Slobodník
Redakcia Zuzana Demjánová a Ján Gregor, jazyková redakcia Luba Kukučková

Vydanie tejto publikácie podporilo Veľvyslanectvo USA na Slovensku, pretože ponúka dôležitý pohľad amerického historika na druhú svetovú vojnu a predchádzajúce a následné obdobie. Závety uvedené v tejto publikácii sú iba autorove a Veľvyslanectvo USA na Slovensku alebo Ministerstvo zahraničných vecí USA nenesú zodpovednosť za ich obsah.

Preklad tejto knihy vznikol aj vďaka finančnej podpore Literárneho fondu.

Vydala Premedia Group, s. r. o., Bratislava 2013

Grafická úprava textu Izabela Koska

Obálka Martin Mistrík (www.zelenaluka.sk)

Grafická úprava máp Igor Slovák

Prvé vydanie

First published in the United States by Basic Books, a subsidiary of Perseus Books
L.L.C.

Copyright © Timothy Snyder, 2010

All rights reserved

Preklad © Igor Slobodník, Martin Slobodník, 2013

ISBN 978-80-8159-025-2

OBSAH

Predslov: Európa vii

ÚVOD: HITLER A STALIN	1
1 SOVIETSKE HLADOMORY	19
2 TRIEDNY TEROR	49
3 TEROR PROTI NÁRODNOSTIAM	73
4 EURÓPA PODĽA MOLOTOVA A RIBBENTROPA	97
5 EKONOMIKA APOKALYPSY	127
6 „KONEČNÉ RIEŠENIE“	155
7 HOLOKAUST A ODVETA	185
8 NACISTICKÉ TOVÁRNE NA SMRŤ	209
9 ODPOR A SPOPOLNENIE	229
10 ETNICKÉ ČISTKY	257
11 STALINSKÝ ANTISEMITIZMUS	279
ZÁVER: ĽUDSKOSŤ	311

Počty a pojmy 336

Resumé 342

Podakovanie 345

Poznámky 348

Závěrečná bibliografia 392

Register 430

Tvoje zlatisté vlásky, Margaret,
Tvoje popolavé vlásky, Šulamit

Paul Celan
Fúga smrti

Všetko plynie, všetko sa mení.
Človek nenastúpi dva krát na rovnaký väzenský vlak.

Vasilij Grossman
Panta Rhei

Cudzinec v Čiernom mori utopil sa opustený,
Nebolo nikoho, kto by prosby o odpustenie vypočul

Búrka na Čiernom mori
(ukrajinská ľudová pieseň)

Miznú celé mestá. Namiesto prírody
len biely štít ako obrana pred ničotou.

Tomas Venclova
Achillov štít

PREDSLOV

EURÓPA

„Teraz už prežijeme!“, hovoril si vyhladnutý chlapec, kráčajúc opustenou hradskou krížom cez prázdne polia. Strava, ktorú videl, však bola len hrou jeho predstavivosti. Všetko obilie zhabali – v bezcitnej vlne rekvirovania, ktorá odštartovala časy masového vraždenia v Európe. Písal sa rok 1933 a Josif Stalin sa pustil do cieleného vyhladovania sovietskej Ukrajiny. Chlapec zomrel spolu s ďalšími tromi miliónmi. „Stretneme sa,“ povedal mladý Soviet svojej manželke, „pod zemou.“ Mal pravdu; zastrelili ho krátko po nej, oboch pochovali spolu so 700-tisíc obeťami Stalinovho Veľkého teroru rokov 1937 – 38. „Vyžiadali si môj svadobný prsteň, ktorý...“ Poľský dôstojník nedokončil vetu v denníku, onedlho nato ho sovietska tajná služba roku 1940 popravila. Bol jedným z približne 200 tisíc poľských občanov zastrelených Sovietmi alebo Nemcami na začiatku druhej svetovej vojny, keď nacistické Nemecko spolu so Sovietskym zväzom obsadilo jeho krajinu. Pred koncom roku 1941 jedenásťročná Leningradčanka uzavrela svoj denník lakonickým zápisom: „Ostala len Ťaňa.“ Adolf Hitler zradil Stalina, jej rodné mesto obliehali Nemci, a jej rodinní príslušníci sa pripojili k štyrom miliónom sovietskych občanov, ktorých Nemci vyhladovali na smrť. Nasledujúce leto dvanásťročná židovská dievča v Bielorusku napísalo posledný list otcovi: „Posielam Ti posledné zbohom pred smrťou. Strašne sa jej bojím, pretože malé deti hádzu do masových hrobov zaživa.“ Patrila k vyše piatim miliónom Židov, ktorých Nemci poslali do plynových komôr, alebo zastrelili.

Uprostred Európy, uprostred 20. storočia, nacistický a sovietsky režim zavraždil približne 14 miliónov ľudí. Priestor, kde všetky tieto obeť zahynuli, krvavé územie sa rozprestiera od stredného Poľska po západné Rusko cez Ukrajinu, Bielorusko a pobaltské štáty. V rokoch silnejúceho národného socializmu a stalinizmu (1933 – 38), spoločnej nemecko-sovietskej okupácie Poľska (1939 – 41), a neskoršej nemecko-sovietskej vojny (1941 – 45) tento región postihlo v dejinách nevídané masové násilie. Jeho obeťami sa stali predovšetkým Židia, Bielorusi, Ukrajinci, Poliaci, Rusi a obyvatelia pobaltských republík, teda pôvodné obyvateľstvo regiónu. Štrnásť miliónov ľudí zavraždili len za dvanásť rokov, medzi rokmi 1933 – 45, za vlády Hitlera a Stalina. Hoci ich domovina sa v tomto období premenila na bojisko, títo ľudia sa napospol nestali obeťami vojny, ale

vražednej politiky. Druhá svetová vojna bola najtragickejším konfliktom v dejinách a približne polovica vojakov, ktorá zahynula na jej bojiskách na celom svete, prišla o život tu, práve v tomto regióne, na krvavom území. Avšak ani jeden zo štrnástich miliónov zavraždených nebol vojakom v aktívnej službe. Väčšinou šlo o ženy, deti a starých ľudí; nik z nich v rukách nedržal zbraň; mnohých z nich obrali o majetok, neostali im ani šaty na tele.

Osvienčim je najznámejším popraviskom krvavého územia. Osvienčim sa stal metaforou holokaustu a holokaust metaforou najstrašnejšieho zla storočia. Väzni zadení v Osvienčime ako robotníci mali šancu prežiť: jeho meno sa zachovalo vďaka pamätiam a románom tých, ktorí sa zachránili. Oveľa viacej Židov, väčšinou poľských Židov zahynulo v plynových komorách iných nemeckých tovární na smrť, kde šanca prežiť bola minimálna a ktorých názvy si pripomíname zriedkavejšie: Treblinka, Chełmno, Sobibór, Bežec. Ešte viacej Židov, poľských, sovietskych či pobaltských zastrelili na okraji priekop a jám. Mnoho z týchto Židov zahynulo neďaleko miest, kde žili, v obsadenom Poľsku, Litve, Lotyšsku, sovietskej Ukrajine a sovietskom Bielorusku. Nemci na krvavé územie dopravili Židov z iných miest, aby ich tu zavraždili. Židov prepravovali vlakmi do Osvienčimu z Maďarska, Československa, Francúzska, Holandska, Grécka, Belgicka, Juho-slávie, Talianska a Nórska. Nemeckých Židov pred tým, ako ich zastrelili či poslali do plynových komôr, sústreďovali v mestách ležiacich na krvavom území, v Łódži, Kaunase, Minsku či Varšave. Obyvateľov domov, kde píšem tieto riadky, v deviatom viedenskom obvode deportovali do Osvienčimu, Sobibóru, Treblinky a Rigy; všetky tieto miesta ležia na krvavom území.

Nemecké masové vyhladzovanie Židov sa odohrávalo v okupovanom Poľsku, Litve, Lotyšsku a v Sovietskom zväze, nie v samotnom Nemecku. Hitler bol antisemitským politikom v krajine s málopočetnou židovskou komunitou. Keď sa roku 1933 stal kancelárom, Židia predstavovali *menej než jedno percento* nemeckého obyvateľstva, do vypuknutia druhej svetovej vojny sa ich počet znížil na *približne štvrt percenta*. Počas prvých šiestich rokov Hitlerovho kancelárstva nemeckým Židom (za ponížujúcich a ožobračujúcich okolností) umožňovali emigrovať. Väčšina nemeckých Židov, ktorí sa stali svedkami Hitlerovho volebného triumfu roku 1933, zahynula prirodzenou smrťou. Vyvraždenie 165-tisíc nemeckých Židov predstavuje samo osebe strašný zločin, je však len kvapkou v mori tragédie európskeho židovstva: štatisticky ide o menej než tri percentá obetí holokaustu. Hitlerova vízia vyhladenia Židov na starom kontinente narazila na dve najvýznamnejšie komunity európskych Židov, až keď nacistické Nemecko roku 1939 vtrhlo do Poľska a roku 1941 do Sovietskeho zväzu. Jeho ambíciu vyhladiť Židov na starom kontinente bolo možné naplniť len v častiach Európy, kde Židia žili.

Pre holokaust niekedy zabúdame na nemecké plány, ktoré počítali s ešte rozsiahlejším vyvražďovaním. Hitlerovým cieľom nebolo len eliminovať Židov, chcel zároveň zničiť Poľsko a Sovietsky zväz ako štáty, zlikvidovať ich vládu elite a vyvraždiť desiatky miliónov Slovanov (Rusov, Ukrajincov, Bielorusov, Poliakov). Ak by sa nemecká vojna proti ZSSR odvíjala podľa plánu, už prvú zimu malo od hladu umrieť 30 miliónov civilov; ďalšie desiatky miliónov mali byť neskôr vyhnané z ich domovov, zavraždené, asimilované či uvrhnuté do novodobého otroctva. Hoci sa tieto plány nikdy neuskutočnili, predstavovali morálnu premisu nemeckej okupačnej politiky na východe. Nemci počas vojny zavraždili približne toľko Nežidov ako Židov, spôsobilo to predovšetkým vyhladovanie sovietskych vojnových zajatcov (vyše troch miliónov) a obyvateľov obliehaných miest (vyše milióna) alebo popravy civilného obyvateľstva v rámci „odvetných opatrení“ (takmer milión, predovšetkým Bielorusov a Poliakov).

Sovietsky zväz na východnom fronte druhej svetovej vojny nacistické Nemecko porazil, čo Stalinovi vynieslo vďačnosť miliónov a rozhodujúcu úlohu pri určovaní povojnového poriadku v Európe. Stalinova bilancia masového zabíjania je však takmer rovnako šokujúca ako Hitlerova. V mierových časoch bola v skutočnosti oveľa horšia. V mene obrany a modernizácie Sovietskeho zväzu bol Stalin v 30. rokoch zodpovedný za milióny obetí hladomoru a trištvrte milióna popravených zastrelením. Stalin vraždil vlastných občanov rovnako efektívne ako Hitler občanov cudzích. Zo štrnástich miliónov ľudí úmyselne zavraždených na krvavom území v rokoch 1933 – 45 možno tretinu pripísať na vrub Sovietov.

Máme dočinenia s dejinami hromadného politického vyvražďovania. Štrnásť miliónov ľudí sa stalo obeťami sovietskej a nacistickej likvidačnej politiky, odohrávajúcej sa často v interakcii Sovietskeho zväzu a nacistického Nemecka, nejde však o obeť vojny medzi dvoma štátmi. Štvrtina z nich dokonca zahynula ešte pred tým, ako vypukla druhá svetová vojna. Ďalších 200 tisíc prišlo o život v rokoch 1939 – 41, keď nacistické Nemecko a Sovietsky zväz pretvárali Európu

na svoj obraz ako *spojenci*. Smrť štrnástich miliónov figurovala v hospodárskych plánoch, hospodárske úvahy ju niekedy urýchlivali, nespôsobila ju však hospodárska nutnosť v úzkom význame tohto pojmu. Stalin vedel, čo bude nasledovať, keď hladujúcim ukrajinským roľníkom roku 1933 zrekviroval potraviny, práve tak ako Hitler vedel, čo bude nasledovať, keď sovietskym vojnovým zajatcom o osem rokov neskôr odoprel jedlo. V oboch prípadoch zahynuli vyše tri milióny ľudí. Státisíce sovietskych roľníkov a robotníkov zastrelených počas Veľkého teroru rokov 1937 a 1938 sa stali obeťou Stalinových bleskovo prijímaných direktív, práve tak ako sa milióny Židov zastrelených a poslaných do plynových komôr v rokoch 1941 – 45 stali obeťou Hitlerovej jasne definovanej politiky.

Symetriu vraždenia zmenila až vojna. V 30. rokoch bol jediným európskym štátom, ktorý praktizoval politiku masového zabíjania, Sovietsky zväz. Pred druhou svetovou vojnou, prvých šesť a pol roka po nástupe Hitlera k moci, nacistický režim pripravil o život menej než desaťtisíc ľudí. Stalinský režim už stihol vyhladovať milióny a zastreliť ďalších takmer milión ľudí. Nemecká politika masového vraždenia začala konkurovať sovietskej v rokoch 1939 – 41, po tom, čo Stalin umožnil Hitlerovi rozpútať vojnu. Wehrmacht a Červená armáda v septembri 1939 spoločne napadli Poľsko, nemeckí a sovietski diplomati podpísali zmluvu o hraniciach a priateľstve a nemecké a sovietske vojská krajinu spoločne takmer dva roky okupovali. Po tom, čo Nemci roku 1940 obsadením Nórska, Dánska, Belgicka, Holandska a Francúzska rozšírili svoju ríšu na západ, Sovieti okupovali a násilne k ZSSR pripojili Litvu, Lotyšsko, Estónsko a severovýchod Rumunska. Oba režimy popravovali desaťtisíce vzdelaných Poliakov a ďalšie státisíce deportovali. Pre Stalina tieto masové represálie predstavovali pokračovanie starej politiky na novom území; pre Hitlera znamenali novú skúsenosť.

Najhoršie vraždenie sa rozpútať, keď Hitler Stalina zradil a nemecké jednotky v júni 1941 vstúpili do len nedávno rozšíreného Sovietskeho zväzu. Hoci druhá svetová vojna vypukla v septembri 1939 spoločným nemecko-sovietskym napadnutím Poľska, absolútna väčšina jej vraždenia sa spustila až po druhej invázii na východ. Na sovietskej Ukrajine, v sovietskom Bielorusku a Leningradskej oblasti, teda na územiach, kde stalinský režim v predošlých ôsmich rokoch vyhladoval a popravil približne štyri milióny ľudí, sa nemeckým jednotkám podarilo vyhladovať a zastreliť ešte väčší počet ľudí za polovicu tohto obdobia. Od prvých hodín útoku začal wehrmacht uplatňovať politiku vyhladovania sovietskych vojnových zajatcov a zvláštne zásahové jednotky (*Einsatzgruppen*) začali masovo popravovať politických protivníkov a Židov. Popri nemeckej poriadkovej polícii (*Ordnungspolizei*), Zbraniach SS a wehrmachte a za účasti miestnych pomocných oddielov polície a milície sa zásahové jednotky to leto pustili do vyhladzovania celých židovských komunít.

Krvavé územie sa rozprestieralo na miestach, kde žila väčšina európskych Židov, kde došlo k prieniku Hitlerových a Stalinových plánov, kde bojoval wehrmacht a Červená armáda, kde svoje sily sústredilo sovietske NKVD a nemecká SS.

KRVAVÉ ÚZEMIE
AUGUST 1941

 Nemecká okupácia
 Dvojitá okupácia august 1941

Väčšina popravisiek sa nachádzala na krvavom území: v politickom zemepise 30. a začiatku 40. rokov, teda v Poľsku, pobaltských štátoch, sovietskom Bielorusku, na sovietskej Ukrajine a západných okrajoch sovietskeho Ruska. Stalinove zločiny sú často spájané s Ruskom a Hitlerove s Nemeckom. Najvražednejšou časťou Sovietskeho zväzu však bola jeho neruská periféria a nacisti väčšinou vraždili za hranicami Nemecka. Zvykneme lokalizovať hrôzy 20. storočia do táborov. Ale koncentračné tábory neboli miestom, kde zomrelo najviac obetí národného socializmu a stalinizmu. Nepochopenie miest a metód masového vraždenia nám bráni postihnúť celú hrôzu 20. storočia.

Na území Nemecka ležali koncentračné tábory, ktoré roku 1945 oslobodili Američania a Briti; väčšia časť gulagov sa samozrejme rozprestierala na ruskej Sibíri, Západu ju priblížil Alexander Solženicyn. Obrazy táborov, ktoré nám sprostredkovali fotografie a texty, poskytujú len približnú predstavu o dejinách nemeckého a sovietskeho násillia. Z ľudí, ktorí boli odsúdení na nútenú prácu v nemeckých koncentračných táboroch, umrel približne milión – od nich však treba odlíšiť nemecké plynové komory a nemecké popravisie a nemecké zóny hladu, kde zomrelo *desať miliónov* ľudí. V sovietskych gulagov v rokoch 1933 – 45 vyčerpanosť a choroby pripravili o život vyše milióna ľudí – od nich však treba odlíšiť sovietske popravisie a sovietske hladové regióny, ktoré zahubili *šesť miliónov* ľudí, z nich *štyri milióny* našli svoju smrť na krvavom území. Deväťdesiat percent väzňov, ktorí prešli bránami gulagov, ich opustilo živých. Väčšina ľudí, ktorí sa ocitli v nemeckých koncentračných táboroch (teda nie v nemeckých plynových komorách, na okrajoch masových hrobov či v táboroch pre vojnových zajatcov), takisto prežila. Hoci sú osudy väzňov koncentračných táborov hrôzostrašné, odlišovali sa od osudov mnohých miliónov, ktorí skončili v plynových komorách, ktorých zastrelili či vyhladovali na smrť.

Medzi koncentračnými tábormi a popravisiami nie je, samozrejme, možné urobiť jasnú deliacu čiaru: aj v táboroch ľudí popravovali a utrápili na smrť hladom. Je však rozdiel medzi odsúdením do tábora a odsúdením na trest smrti, medzi nútenou prácou a plynom, medzi otroctvom a guľkou. Ohromujúca väčšina obetí nemeckého a sovietskeho režimu nikdy nezažila koncentračný tábor. Osvienčim mal dvojaké využitie, bol táborom nútených prác a továrňou na smrť, a osud Nežidov odvedených na nútené práce a Židov vyselektovaných na prácu sa významne líšil od osudu Židov poslaných do plynových komôr. Osvienčim je tak súčasťou dvoch paralelných, príbuzných, ale nie totožných dejín. Osvienčim ako tábor nútených prác je výstižnejšou metaforou skúsenosti veľkého množstva ľudí, ktorí prežili nemeckú (alebo sovietsku) politiku násillného sústreďovania veľkého počtu ľudí na jednom mieste; zatiaľ čo Osvienčim ako miesto hromadného zabíjania je typickejším pre osud ľudí, ktorých úmyselne zavraždili. Väčšina Židov, ktorí prišli do Osvienčimu, jednoducho putovala priamo do plynových komôr; rovnako ako v podstate nik zo štrnástich miliónov zavraždených na krvavom území sa v koncentračnom tábore ani nezdržali.

Nemecké a sovietske koncentračné tábory lemujú krvavé územie, z východu aj zo západu, a tónmi sivej rozostrujú našu schopnosť vnímať temno. Na konci

druhej svetovej vojny americké a britské jednotky oslobodili nemecké koncentračné tábory ako povedzme Bergen-Belsen či Dachau, západní spojenci však neoslobodili *nijaký* dôležitý vyhladzovací tábor. Nemci celú vyvražďovaciu politiku praktizovali na územiach, ktoré neskôr obsadili Sovieti. Červená armáda neoslobodila len Osvienčim, ale aj Treblinku, Sobibór, Bežec, Chełmno a Majdanek. Americké a britské jednotky nikdy neprenikli na krvavé územie a nezoznámili sa s *nijakou* z najdôležitejších tovární na smrť. Nielenže sa Američania a Briti nikdy neoboznámili s miestami, kde vraždili Sovieti, takže zločiny stalinizmu sme mohli zdokumentovať až po skončení studenej vojny. Ešte dôležitejšia je skutočnosť, že nikdy nenavštívili miesta, kde vraždili Nemci, takže rovnako dlho nám trvalo aj pochopenie celého rozsahu Hitlerových zločinov. Fotografie a dokumentárne filmy z nemeckých koncentračných táborov predstavujú maximum vnemu, ktorý si občania západných krajín spájali s masovým zabíjaním. Hoci boli tieto obrazy hrôzostrašné, predstavujú len náčrt dejín krvavého územia. Nepredstavujú jeho celý príbeh; hoci je toto konštatovanie smutné, nemôžu poslúžiť ani ako úvod do problematiky.

Masové vraždenie v Európe zvyčajne spájame s holokaustom a pod holokaustom rozumieme efektívne priemyselné zabíjanie. Tento obraz je však zjednodušený a klinický. Metódy vraždenia na nemeckých a sovietskych popravných táborech boli v skutočnosti pomerne rudimentárne. Zo štrnástich miliónov civilov a vojnových zajatcov, ktorí v rokoch 1933 – 45 na krvavom území našli svoju záhubu, vyše polovica zahynula, pretože im odopreli potravu. Európania úmyselne vyhladovali obrovské množstvá iných Európanov, a to uprostred 20. storočia. Dve po holokauste najrozsiahlejšie vyvražďovacie kampane – Stalinom nariadený hladomor začiatkom 30. rokov a Hitlerovo vyhladovanie sovietskych vojnových zajatcov začiatkom 40. rokov – využívali práve túto metódu usmrcovania. Vyhladovanie nezohrávalo prominentnú úlohu len v teréne, ale aj v predstavách a plánoch jeho aktérov. Nacistický režim vo svojom Hladovom pláne (*Hungerplan*) počítal s vyhladením desiatok miliónov Slovanov a Židov počas zimných mesiacov 1941 – 42.

Vyhladovanie na smrť vystriedali popravy zastrelením a smrť v plynových komorách. Počas Stalinom rozpútaného Veľkého teroru rokov 1937 – 38 zastrelili takmer 700 tisíc sovietskych občanov. Približne 200 tisíc Poliakov, ktorých majú na svedomí Nemci a Sovieti v rokoch ich spoločnej okupácie Poľska, popraviť zastrelením. Vyše trisťtisíc Bielorusov a porovnateľný počet Poliakov popravených v rámci nemeckých odvetných akcií zomrelo guľkou. Šanca židovských obetí holokaustu, že budú zastrelení alebo skončia v plynových komorách, bola približne jedna k jednej.

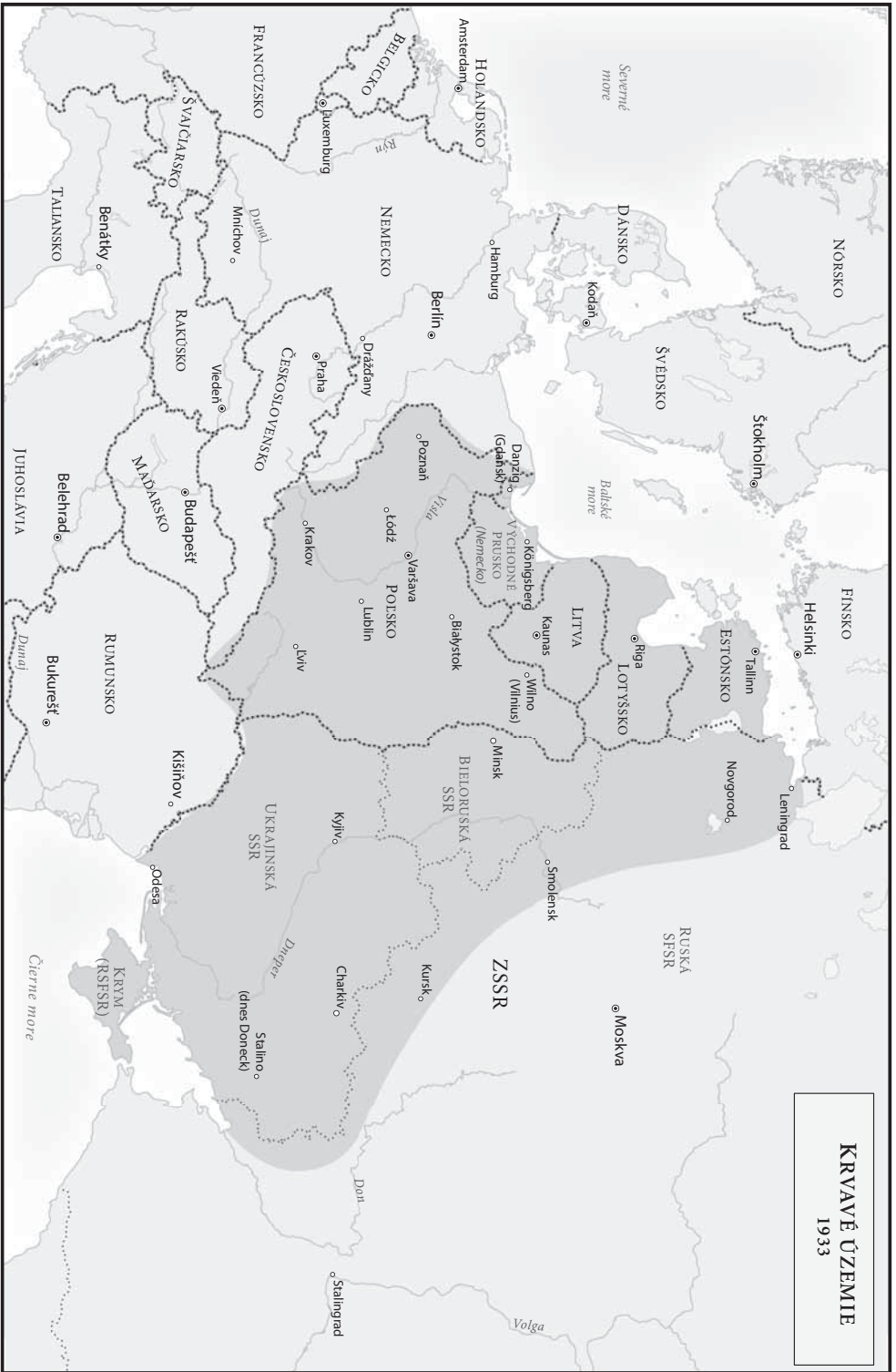
Ak už hovoríme o plynových komorách, nebolo na nich nič moderné. Približne milión Židov, obetí osvienčimských plynových komôr, zavraždili kyanovodíkom, teda zlúčeninou, ktorú objavili v 18. storočí. Okolo 1,6 milióna Židov povraždenných v Treblinku, Chełmne, Bežeci a Sobibóre udusili kyslíčnikom uhoľnatým,

ktorého smrtiace účinky poznali už starí Gréci. V 40. rokoch uplynulého storočia sa kyanovodík využíval ako postrek proti škodcom; kysličník uhoľnatý produkovali spaľovacie motory. Sovieti aj Nemci sa teda spoliehali na technické prostriedky, ktoré ani v 30. a 40. rokoch minulého storočia nepredstavovali novinku: spaľovací motor, železnica, strelná zbraň, pesticíd, ostatný drôt.

Bez ohľadu na použitú techniku vraždenie ostalo osobnou záležitosťou. Hladujúcich pozorovali – často zo strážnych veží – ľudia, ktorí im odopreli stravu. Človeku popravenému zastrelením mohli zblízka cez hľadáčky strelných zbraní vidieť do tváre, alebo ho uchopila dvojica pomocníkov a kat mu priložil revolver k zátylku. Ľudí popravených udusením sústredili na jedno miesto, naložili do vagónov a neskôr nahnali do plynových komôr. Najprv prišli o všetok majetok, neskôr ich obrali aj o šatstvo a ešte neskôr, ak šlo o ženy, ich pripravili aj o vlasy. Každý z nich umrel vlastnou smrťou, pretože každý z nich žil vlastným životom.

Obrovské počty obetí môžu otupiť našu schopnosť prizrieť sa ich individuálnym osudom. „Chcela by som vás všetkých pomenovať,“ napísala ruská poetka Anna Achmatovová v poéme *Rekviem*, „zázpisy však zničili a nemám sa o čo oprieť.“ Vďaka neúnavnej práci historikov sa nám nejaké zázpisy zachovali; vďaka otvoreniu archívov vo východnej Európe máme určitý záchytný bod. Máme prekvapujúco vysoký počet ústnych svedectiev obetí: napríklad spomienku mladej židovskej ženy, ktorej sa podarilo vyslobodiť z nacistickej jamy smrti v kyjivskom Babynom Jare, či inej odsúdenej, ktorej sa pošťastilo to isté v Ponaroch neďaleko Vilniusu. Máme k dispozícii spomienky niekoľkých z desiatok zachránených z Treblinky. Dostal sa nám do rúk archív varšavského geta, ktorý vznikol za obrovských obetí, ukryli ho pod zem a neskôr sa ho podarilo z väčšej časti rekonštruovať. Disponujeme denníkmi, čo si viedli poľskí dôstojníci, ktorých roku 1940 zastrelili príslušníci sovietskeho NKVD v Katyni; vydali ich masové hroby. Našli sa lístočky, ktoré Poliaci vyhadzovali z autobusov, čo ich odvážali na popravnú počas nemeckých vyvražďovacích akcií v rovnakom roku. Zachovali sa nápisy vyryté na stenách synagógy v Kovelí, ale aj nápisy zo stien väznice varšavského gestapa. Máme memoáre Ukrajincov, ktorí prežili sovietsky hladomor roku 1933, svedectvá sovietskych vojnových zajatcov, ktorí prežili sústredené nemecké vraždenie hladom roku 1941 a spomienky Leningradčanov, ktorí nepodľahli hladu za obliehania ich mesta v rokoch 1941 – 44.

Máme niekoľko výpovedí páchatelov týchto zločinov, zachovali sa po Nemeckoch, lebo boli vo vojne porazení; našli sa aj v ruských, ukrajinských, bieloruských, poľských či pobaltských archívoch po rozpade Sovietskeho zväzu roku 1991. Máme záznamy a listy nemeckých policajtov a vojakov, ktorí popravovali Židov, a príslušníkov nemeckých protipartizánskych jednotiek, ktoré popravovali bieloruských a poľských civilov. Máme petície komunistických aktivistov, ktorí pripravovali pôdu pre ukrajinský hladomor rokov 1932 – 33.

KRVAVÉ ÚZEMIE
1933

Máme smerné čísla, koľko roľníkov a príslušníkov národnostných menšín má byť popravených, ktoré Moskva určovala regionálnym úradom NKVD v rokoch 1937 a 1938, ako aj odpovede, v ktorých sa žiada navýšenie týchto kvót. Máme záznamy výsluchov sovietskych občanov, ktorí boli následne odsúdení a popravení. Máme nemecké počty zavraždených Židov postrieľaných a pochovaných v masových hrobách či splynovaných v táboroch smrti. Máme sovietske počty obetí vyvražďovacích kampaní v rokoch Veľkého teroru a v Katyni. Máme spoľahlivý celkový prehľad o počtoch zavraždených Židov na hlavných popraviskách, opierajúci sa o nemecké tabuľkové záznamy a oficiálne správy, svedectvá zachránených a sovietske dokumenty. Dokážeme realisticky odhadnúť počty obetí hladomoru v Sovietskom zväze, hoci nie všetky boli zaznamenané. Máme Stalinove listy adresované najbližšiemu okruhu spolupracovníkov, záznamy Hitlerových vyjadrení v prítomnosti spolustolovníkov, Himmlerove časové záznamy, máme mnoho iných poznatkov. Ak sa vôbec možno odhodlať na napísanie takejto knihy, je to len vďaka výsledkom práce kolegov historikov, vďaka tomu, že čerpali zo spomenutých zdrojov, ale aj z množstva iných podkladov. Hoci časť rozprávania v tejto knihe sa opiera o vlastné archívne výskumy, z jej stránok a z poznámkového aparátu bude zrejmý obrovský dlh, ktorý pocitujem voči kolegom a predchádzajúcim pokoleniam historikov.

Moja kniha na mnohých miestach umožňuje ožiť hlasom samotných obetí, ale aj ich priateľov a rodinných príslušníkov. Bude citovať aj páchatelov zločinov, tých, ktorí vraždili, ale aj tých, ktorí na vraždenie vydávali rozkazy. Za svedkov si prizve nevelkú skupinu európskych spisovateľov: Annu Achmatovovú, Hannu Arendtovú, Józefa Czapského, Güntera Grassa, Vasilija Grossmana, Garetha Jonesa, Arthura Koestlera, Georgea Orwella a Alexandra Weissberga. (Sleduje aj kariéry dvoch diplomatov: Georgea Kennana, amerického odborníka na Rusko, ktorý sa v zlomových okamihoch ocitol v Moskve; a japonského špióna Čiuneho Sugiharu, ktorý mal podiel na presadzovaní politiky odôvodňujúcej v Stalinových očiach masový teror, a neskôr zachraňoval Židov pred Hitlerovým holokaustom.) Niektorí títo spisovatelia zaznamenali jeden druh politiky masového vyvražďovania, ďalší dva i viac druhov. Niektorí nám poskytli prenikavé analýzy udalostí, iní porovnaná, pri ktorých behajú zimomriavky po chrbte, a tretí nám zanechali nezabudnuteľné obrazy. Všetci majú spoločné jedno: usilovali sa vo svojich prácach do hĺbky skúmať Európu medzi Hitlerom a Stalinom, často ignorujú dobové tabu.

Teoretička politiky Hannah Arendtová, porovnávajúc sovietsky a nacistický režim, roku 1951 napísala, že pravda „môže obhájiť svoju ďalšiu existenciu, len ak bude existovať netotalitný svet“. Americký diplomat George Kennan rovnakú myšlienku roku 1944 v Moskve vyjadril lapidárnejšie: „o tom, čo je pravda a čo lož, v tejto krajine rozhodujú jednotlivci“.

Predstavuje pravda len holú konvenciu moci, alebo dokáže pravdivé historic-

ké rozprávanie uniknúť gravitačnej sile politiky? Nacistické Nemecko a Sovietsky zväz sa usilovali na vlastnú päsť určiť, ako má vyzeráť beh dejín. Sovietsky zväz bol marxistickým štátom, ktorého poprední predstavitelia o sebe vyhlasovali, že si osvojili vedecké poznanie dejín. Národný socializmus predstavoval apokalyptickú víziu úplnej transformácie, ktorú mali docieľiť ľudia presvedčení, že vôľa a rasa im umožní zbaviť sa bremena minulosti. Niet pochyb, že 12 rokov nacistickej vlády a 74 rokov sovietskej vlády silne ovplyvňuje našu schopnosť hodnotiť svetový vývoj. Mnohí sú presvedčení, že zločiny nacistického režimu sú natoľko obrovské, až sa vymykajú ľudským dejinám. Takýto prístup je znepokojujúcou ozvenou viery samotného Hitlera, že vôľa dokáže pokoriť skutočnosť. Iní sú toho názoru, že hocako boli Stalinove zločiny strašné, nutnosť vytvoriť a ubrániť moderný štát ich ospravedlňuje. Pripomína to Stalinov názor, že dejiny majú len jeden smer, ktorý sovietsky vodca pozná a ktorý dodatočne legitimizuje jeho politiku.

Ak dejiny nepostavíme a neobhájime na úplne inom základe, v istom okamihu si uvedomíme, že tak Hitler, ako aj Stalin naďalej určujú, ako máme hodnotiť a vnímať ich činy. Aký môže byť tento základ? Hoci predkladaná štúdia sleduje vojenské, politické, hospodárske, sociálne, kultúrne a duchovné dejiny, jej tri základné pracovné metódy sú prosté: presvedčenie, že nejestvuje minulé udalosť, ktorá by sa vymykala dejinnému poznaniu či historickému skúmaniu; úsilie uvažovať o možnosti alternatívnych riešení a akceptovanie nezúženej reality výberu v ľudskom konaní, ako aj poctivá, chronologicky členená pozornosť všetkým stalinským a nacistickým politikám, ktoré viedli k vyvraždeniu obrovského množstva civilov a vojnových zajatcov. Moja štúdia formu neodvodzuje od politického zemepisu impérií, ale od ľudského zemepisu obetí. Krvavé územie nepredstavuje politicky vymedzené teritórium, či už reálne alebo vymyslené; krvavé územie označuje priestor, kde najvražednejšie režimy Európy odvodili svoju najvražednejšiu prácu.

Národné dejiny – židovské, poľské, ukrajinské, bieloruské, ruské, litovské, estónske, lotyšské – po desaťročia odolávali nacistickej a sovietskej konceptualizácii násilností. Dejiny krvavého územia sa podarilo zachovať, často vďaka inteligentnému a odvážnemu prístupu, rozdelením európskej minulosti na jej národné časti a za cenu toho, že sa tieto časti navzájom nedotýkali. Ak však budeme venovať pozornosť len tej-ktorej prenasledovanej skupine ľudí, hocako dokonale zvládneme jej historickú reflexiu, nepodarí sa nám opísať, čo sa odohralo v Európe v období rokov 1933 – 45. Dokonalé poznanie ukrajinskej minulosti nám neumožní spoznať dôvody hladomoru. Sledovanie dejinného vývoja Poľska nie je najproduktívnejšou cestou k pochopeniu toho, prečo také množstvo Poliakov zahynulo v rokoch Veľkého teroru. Akokoľvek rozsiahly objem poznatkov o bieloruských dejinách nám neumožní pochopiť fenomén táborov pre vojnových zajatcov a protipartizánske akcie, ktoré priniesli záhubu obrovskému množstvu Bielorusov. Holokaust sa môže stať súčasťou opisu židovského života, ale nevysvetľuje ho. Osud jednej skupiny ľudí je často pochopiteľný len vo svetle toho, čo sa stalo s inou skupinou ľudí. Aj tak sa však ocitneme len

na začiatku vzájomných súvislostí. Nacistický aj sovietsky režim možno takisto pochopiť len vo svetle toho, ako sa ich vodcovia usilovali ovládnuť tieto územia a ako vnímali skupiny ľudí a vzťahy medzi nimi.

V súčasnosti panuje široký konsenzus, že masové vyvražďovanie 20. storočia má veľký morálny význam pre 21. storočie. Zaráža preto, že nikto nenapísal dejiny krvavého územia. Masové zabíjanie oddelilo židovské dejiny od európskych dejín a východoeurópske dejiny od dejín západnej Európy. Zabíjanie neformovalo národy, ale naďalej spôsobuje ich intelektuálnu izoláciu, hoci od konca národného socializmu a stalinizmu už uplynuli desaťročia. Táto štúdia navzájom prepája nacistický a sovietsky režim, židovské a európske dejiny, ako aj dejiny jednotlivých národov. Opisuje obeť aj ich vrahov. Všíma si ideológie a plány, systémy a spoločnosti. Ide o dejiny ľudí zavraždených ako dôsledok politik formulovaných vzdialenými vodcami. Vlast' týchto ľudí sa rozkladala medzi Berlínom a Moskvou; na krvavé územie sa zmenila nástupom Hitlera a Stalina.

Úvod

HITLER A STALIN

Pôvod nacistického a sovietskeho režimu a ich stretu na krvavom území treba hľadať v prvej svetovej vojne rokov 1914 – 18. Vojna viedla k zániku starých impérií na európskej pevnine a zároveň vyvolala k životu sny o nových. Nahradila dynastické zásady vládnutia vládcami s ideálmi krehkej suverenity budovanej zdola. Ukázala, že milióny mužov môžu poslúchnuť príkaz bojovať a umierať za abstraktné a nepochopiteľné ciele, v mene vlasti, ktorá už pomaly zanikala či sa naopak ešte len prebúdza k životu. Nové štáty vznikali doslova z ničoho a masy civilného obyvateľstva sa sťahovali či umierali za použitia primitívnych techník. Vyše milióna Arméncov zavraždili predstavitelia Otomanskej ríše. Ruské impérium deportovalo Nemcov a Židov. Po vojne došlo medzi národnými štátmi k výmene bulharského, gréckeho a tureckého obyvateľstva. Čo bolo rovnako dôležité, vojna otriasla základmi integrovanej globálnej ekonomiky. Európan, ktorý bol nažive roku 1914, sa už nikdy nedočkal obnovy porovnateľne voľného svetového obchodu; väčšina roku 1914 dospelého obyvateľstva Európy už po zvyšok života nezažila porovnateľnú úroveň blahobytu.

Podstatou prvej svetovej vojny bol ozbrojený konflikt Nemeckej ríše, Habsburskej monarchie, Otomanskej ríše a Bulharska (Centrálnych mocností) na jednej strane a Francúzska, Ruského impéria, Veľkej Británie, Talianska, Srbska a Spojených štátov (Dohodových mocností) na strane druhej. Víťazstvo Dohody roku 1918 znamenalo zánik troch impérií európskeho kontinentu: habsburského, nemeckého a otomanského. Zásady povojnových dohôd z Versailles, St. Germain, Sèvres a Trianonu znamenali nahradenie mnohonárodných domínií národnými štátmi a monarchií demokratickými republikami. Veľké európske mocnosti, ktoré vojna nezničila – Británia, ale predovšetkým Francúzsko – z nej vyšli výrazne oslabené. Víťazi žili po roku 1918 v ilúzii, že tok života sa akýmsi spôsobom podarí uložiť do jeho predvojnového riečišťa. Revolucionári, ktorí sa túžili postaviť do čela porazených, zase snívali o tom, že krviprelievania môže legitimizovať ďalšiu radikálnu zmenu, ktorá dokáže dať zmysel vojne a odčiní jej ničenie.

Najvýznamnejšiu politickú víziu ponúkala komunistická utópia. Na konci vojny uplynulo 70 rokov odvtedy, čo Karol Marx a Friedrich Engels sformulovali svoju najslávnejšiu vetu: „Proletári všetkých krajín, spojte sa!“

KRVAVÉ ÚZEMIE 1914

Miesta židovského osídlenia v Ruskom impériu

